

यशदा यशमंथन

एप्रिल-जून २०१६ | वर्ष १० वे | अंक दुसरा | त्रैवार्षिक वर्गणी रु. २००/-

केंद्र सरकारच्या प्रमुख
शाश्वत विकास योजना

कौशल्य विकासाचे प्रशिक्षण
आणि नवी आव्हाने

रागाचा समतोल की
रागाला हद्दपार ?

प्रशासनातले
समाजशास्त्र

Dr. Anil Chidambhar
I/C Principal
A.V. Education Society's
Degloor College, Degloor, Dist. Nanded

यशवंतराव चव्हाण विकास प्रशासन प्रबोधिनी (यशदा), पुणे

यशदा • यशमंथन

ISSN 2229-8256

अ | नु | क्र | म | णि | का

एप्रिल-जून २०१६

वर्ष १० वे । अंक २ रा

मूल्य : रु. २०/-

प्रेरणा
आनंद लिमये भाप्रसे
महासंचालक

मार्गदर्शन
सोनाली पोंक्षे-वायंगणकर भाप्रसे
उपमहासंचालक

डॉ. ज्ञानदेव तळुले
प्रभारी अधिकारी (प्रकाशन)

संपादक
डॉ. बबन जोगदंड
संशोधन अधिकारी (प्रकाशन)

संपादक मंडळ
डॉ. शशिकांत लोखंडे
अतिरिक्त संचालक

- कौशल्य विकासाचे प्रशिक्षण आणि नवी आव्हाने ।
डॉ. वि. ल. धारुकर..... ३
- केंद्र सरकारच्या प्रमुख शाश्वत विकास योजना । अरविंद कुलकर्णी ... ६
- प्रशासनातले समाजशास्त्र । इ.झेड. खोब्रागडे..... १०
- रागाचा समतोल की रागाला हद्दपार? । सुरेश वांदिले १३
- ✓ ■ लोकशाहीत्मक प्रशासन आणि जनसहभाग । प्रा.डॉ.बी.कचुरवार..... १५
- जमीन सुधारणा । प्रा. डॉ. कांतराव प्र. पोले..... १८
- पाणीटंचाई दूर करण्यासाठी लातूर जिल्हा प्रशासनाचे प्रयत्न ।
डॉ.बबन जोगदंड..... २५
- प्रशासनातील नैतिकता आव्हानाला उत्तर आवाहानाने! ।
डॉ.भारत गोरे..... २८

यशदा यशमंथनसाठी लेख, वर्गणी, जाहिरातीसाठी पत्ता :
संशोधन अधिकारी (प्रकाशन), यशवंतराव चव्हाण विकास प्रशासन प्रबोधिनी (यशदा),
राजभवन आवार, बाणेर रोड, पुणे ४११ ००७. दूरध्वनी : ०२०-२५६०८२२७
ई-मेल : editoriyashmanthan@yahoo.in वेबसाइट: <http://www.yashada.org>

या अंकातील सर्व मते लेखकांची असून त्यांच्याशी
संपादक व 'यशदा' सहमत असेलच असे नाही

लोकशाहीत्मक प्रशासन आणि जनसहभाग

प्रा. डॉ. बी. आर. कचुरवार

प्रशासनाने प्रशासकीय कामकाजात मोठ्या प्रमाणात लोकसहभाग घेण्याची गरज आहे. तसेच प्रशासनात जनतेप्रती सहकार्याची भावना असणे आवश्यक आहे. हे जर झाले तर निश्चित प्रशासन कृतीशील आणि गतीशील होईल.

कोणत्याही देशाचा सर्वांगीण विकास हा सर्वस्वी तेथील शासन व प्रशासन व्यवस्थेच्या कार्यक्षमतेवर अवलंबून असतो. राष्ट्राच्या विकास रथाची दोन चाक्रे म्हणून शासन व प्रशासन या दोन बाबींचा उल्लेख केला जातो. या विकास रथाला गतीशील बनविण्यासाठी त्यात जनतेचा सक्रिय सहभाग अत्यावश्यक असतो. जनतेच्या सहभागाशिवाय झालेला विकास म्हणजे आत्म्याविना शरीर या प्रमाणे दिसून येतो. प्रशासन व्यवस्था ही खऱ्या अर्थाने जनतेच्या कल्याणासाठी समाज व राष्ट्राच्या सर्वांगीण विकासासाठी अहःनिशपणे कार्यरत असते.

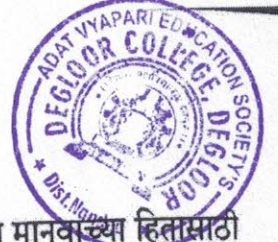
दुसऱ्या महायुद्धाच्या समाप्तीनंतर भारतासह बहुसंख्य राष्ट्रे गुलामगिरीच्या जोखडातून मुक्त झाली. या नव्याने उदयास आलेल्या बहुसंख्य राष्ट्रांनी

लोकशाहीत्मक शासन प्रणालीसह कल्याणीकारी राज्याच्या (Welfare) संकल्पनेच्या स्वीकार केला, त्यामुळे शासनाच्या पर्यायाने प्रशासन व्यवस्थेचा जबाबदारीत वाढ झाली. जनसामान्यांच्या विविध जीवनावश्यक गरजांची पूर्तता व्हावी, यांच्या दैनंदिन समस्या स्थानिक पातळीवरच सोडविण्यात याव्यात प्रत्येक नागरिकांच्या मनात सुरक्षिततेची भावना दृढ व्हावी आणि परस्पर सहकार्यातूनच समाजाच्या पर्यायाने राष्ट्राच्या सर्वांगीण विकास घडून यावा, लोकप्रशासन आणि जनता यांच्यात सुसंवाद घडून यावा व परस्परांना सहकार्य करण्याची वृत्ती निर्माण व्हावी याच उद्देशाने विविध मंत्रालयात व कार्यालयात स्वतंत्र जनसंपर्क विभाग स्थापन केलेला दिसून येतो. लोककल्याणकारी राज्यात

जनतेच्या कल्याणासाठी असंख्य योजना, कार्यक्रम व मोहिम प्रशासन यंत्रणेमार्फत राबविल्या जातात अर्थात कोणतीही योजना असो जोपर्यंत त्या योजनेच्या अंमलबजावणीत जनता समर्पित भावनेने सक्रियपणे सहभाग नोंदवणार नाही तोपर्यंत ती योजना शंभर टक्के यशस्वी होऊ शकत नाही.

अर्थात त्यासाठी आवश्यकता असते प्रशासकीय अधिकारी आणि जनता (समाज) यांना जोडणाऱ्या दूव्याची (समन्वयकाची) आपल्या देशात दोन प्रकारचे नेतृत्व प्रकर्षाने समाज व राष्ट्रविकासाचे काम करताना दिसून येतात. त्यापैकी एक म्हणजे लोकशाहीत्मक निवडणुकीच्या मार्गाने निवडून आलेले लोकप्रतिनिधी जे प्रशासन व्यवस्थेच्या सर्वोच्च स्थानी असतात, त्यांच्या मार्गदर्शन देखरेख व

चुका अनुभव वाढवतात. अनुभव चुका कमी करतात.

नियंत्रणाखाली लोकप्रशासन व्यवस्था अंमलबजावणीत्मक कामे करीत असते, तर दुसऱ्या प्रकारचे नेतृत्व म्हणजे स्पर्धा परीक्षांच्या माध्यमातून गुणवत्ता सिद्ध करून प्रशासकीय व्यवस्थेत सहभागी झालेले कुशाग्र बुद्धिमत्ता असलेले अधिकारी वर्ग होय.

अधिकारी वर्ग शासन कर्त्यांच्या नियंत्रणाखाली राहून व जनतेचे सहकार्य मिळवून विविध जनहिताचे कामे करीत असतो.

प्रशासकीय अधिकारी आणि शासनकर्ते यांच्यात ज्याप्रमाणे सहकार्याची भावना असावी लागते किंबहुना त्याहीपेक्षा अधिक महत्त्वाची बाब म्हणजे अधिकारी आणि जनता (नागरिक) यांच्यात परस्परांना सहकार्य करण्याची वृत्ती मित्रत्वाची भावना व विश्वासपूर्ण संबंध अत्यावश्यक असतात. आज जनता आपल्या हक्काविषयी अत्यंत जागरूक झाली आहे. विशेषतः ई-प्रशासन, सुशासन, माहितीचा अधिकार नागरिकांची सनद यासारख्या प्रशासकीय सुधारणांमुळे प्रत्येक नागरिक जागरूक बनत आहे. शासन देखील जनतेच्या जवळ आले आहे. परिणामी माय-बाप सरकार अशी याचना करणारा उपेक्षित शोषितांचे प्रतिनिधीत्व करणारा नागरिक इतिहासात (भूतकाळात) जमा झाला आहे. आधुनिक माहिती व तंत्रज्ञानाचा स्वीकार केलेल्या प्रशासकीय व्यवस्थेत लोकाशाहीत्मक प्रशासन व्यवस्था बनण्यासाठी व प्रत्येक विकास कामात जनतेचा सहभाग वाढविण्यासाठी खालील उपायाकडे लक्ष केंद्रित करणे आवश्यक आहे.

लोकशाही दिन

महाराष्ट्र शासनाने प्रत्येक महिन्याचा पहिला सोमवार हा लोकशाही दिन म्हणून तर तिसरा सोमवार महिला

लोकशाही दिन म्हणून जनसामान्यांच्या सेवेसाठी राखीव ठेवला आहे. प्रस्तूत दिनी प्रत्येक जिल्हा स्तरावर मा. जिल्हाधिकार्यांच्या नेतृत्वाखाली विविध कार्यालयांच्या प्रशासकीय प्रमुखांच्या उपस्थितीत जनतेच्या अडचणी-तक्रारी जाणून घेऊन त्या तात्काळ सोडविण्याचे कार्य केले जाते. अर्थात उपक्रम प्रत्यक्ष लोकशाहीत्मक प्रशासनाचा अविष्कार असून हा उपक्रम गावपातळीवर अगदी शाळा-महाविद्यालय स्तरापर्यंत राबविणे आवश्यक आहे. जनता आणि प्रशासन हे दोन्ही घटक परस्परावलंबी असून त्यांच्यात जितके विश्वासार्ह व मैत्रीपूर्ण संबंध असतील तितकी विकासकामे झापाट्याने यशस्वी होऊ शकतात. त्यासाठी लोकशाही दिनाच्या आयोजनाकडे व त्यातील प्रत्येक निर्णयांच्या अंमलबजावणीकडे वरिष्ठ अधिकार्यांनी व्यक्तिशः लक्ष दिले पाहिजे.

कायदा-नियमांना मानवतावादी किनारा असावा

देश पातळीवर संसद असो किंवा राज्यापातळीवरील विधीमंडळ असो प्रत्येक कायद्याच्या निर्मितीची पार्श्वभूमी अम्यासली तर जनतेच्या हितासाठी, जनकल्याणाच्या व उद्देशाने प्रत्येक कायदा-नियम-उपनियम तयार करण्यात येतो परंतु अंमलबजावणी करणाऱ्या प्रशासन व्यवस्थेत अनेक दोष असल्यामुळे कायदा नियमांची मोडतोड करून विपरित अर्थ काढून किंवा औपाचारिक अंमलबजावणी करून स्वार्थ साधला जातो. त्यासाठी प्रत्येक अधिकारी-कर्मचाऱ्यांने कोणतेही काम हाती घेताना प्रथम मी जनतेचा सेवक आहे, जनतेचे हित जोपासणे, त्यांचे कल्याण साधने हेच माझे आद्य कर्तव्य आहे. याची जाणीव ठेवावी प्रत्येक

कायदा-नियम हा मानवतावादी हितासाठी संरक्षणासाठी आहे याची जाणीव ठेवून अंमलबजावणी करावी. तरच कायदानिर्मितीचा मानवतावादी हेतू साध्य होईल.

कार्य व्यवस्थापनाबरोबर मन व्यवस्थापनाला महत्त्व द्यावे

प्रत्येक अधिकारी कार्यालयात बसून वेगवेगळ्या स्वरूपाचे कार्य करीत असतो. अर्थात कार्य करणे आणि मन लावून जाणीपूर्वक कार्य करणे यात खूप फरक असतो. आपण वेळेचे, पैशाचे, कार्याचे व्यवस्थापन करीत असतो, पण अत्यंत संवेदनशील व चंचल असलेल्या मनाच्या व्यवस्थापनाकडे दुर्लक्ष करीत असतो त्यामुळे कार्यातील आनंद, आंतरिक समाधान आणि मानवी संवेदना हळूहळू कमी होत जाते व कार्यालयातील प्रत्येक कृती यंत्रवत बनत जाते, असे म्हटले जाते की, व्यक्तीच्या कामाचे-वर्तनाचे परीक्षण समाज करीत असतो, तर मनाचे परीक्षण निसर्ग करीत असतो प्रत्येकाच्या मनातील हालचाल जर सकारात्मक व मानवी हिताला प्राधान्य देणारी असेल तर अधिकारी व जनता संबंध निकोप बनतात. त्यासाठी प्रत्येक अधिकारी-कर्मचाऱ्यांना मानसिक आनंद घेत, संवेदनशील मनाने व सकारात्मक विचाराने आपली जबाबदारी पार पाडली पाहिजे.

ई-प्रशासनाचा महत्त्व उपयोग करावा

शासन व प्रशासन व्यवस्थेत जनतेचा अधिकाधिक सहभाग नोंदवायचा असेल तर प्रत्येक नागरिक आपल्या घरी बसून किंवा व्यवसायात्मक स्वरूपाची कामे करीत प्रशासकीय कामात सहयोग देवू शकतो.

पेपरलेस ऑफिस व ई-प्रशासन या संकल्पनेचा स्वीकार करून सर्व सामान्य

नागरिकांना आपले अर्ज, तक्रारी, सूचना किंवा निवेदने वेबसाईट किंवा ई-मेलच्या माध्यमातून करता येऊ शकतो. अलिकडेच पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी भारतातील प्रत्येक नागरिकाला इंटरनेटच्या मदतीने पंतप्रधान व इतर मंत्र्यांशी संवाद साधण्याची सुविधा उपलब्ध करून दिली आहे. तसेच नांदेडच्या जिल्हाधिकार्यांनी विशेष टोल फ्री टेलीफोन क्रमांकाच्या माध्यमातून व जिल्हाधिकारी कार्यालयाच्या वेबसाईटवर नागरिकांना ऑनलाईन तक्रार दाखल करण्याची तसेच काही सूचना देण्याची सुविधा उपलब्ध करून दिली आहे.

सारांश, प्रत्येक प्रशासकीय कार्यालयाच्या प्रमुखाने जर स्वतःच्या जीवनशैलीत प्रामाणिकपणा, शिस्तबद्धता, कर्तव्यदक्षता आणि जनसामान्यांविषयी जिवाळा तसेच सामाजिक बांधिलकीची जाणीव मनात व अंतःकरणात ठेवल्यास अशा अधिकाऱ्यांना जनसामान्यात आदराने स्थान प्राप्त होते. आदर्श अधिकाऱ्यांनी हाती घेतलेल्या प्रत्येक उपक्रमामध्ये जनता समर्पित भावनेने सहभाग नोंदवते. प्रत्येक अधिकारी-कर्मचाऱ्यांने आत्मपरीक्षण करून कर्तव्य पालन प्रामाणिकपणे (इमानदारीने) केल्यास एक विकसित व महासत्ताक राष्ट्र म्हणून भारताचा उदय होण्यास वेळ लागणार नाही.

प्रा. डॉ. बी. आर. कतुरवार
लोकप्रशासन विभाग
देगलूर महाविद्यालय देगलूर, जि. नांदेड
मोबाईल नं. - ९४२३३०५८७०
ई-मेल: brkatturwar@gmail.com

यशदा यशमंथन

लिहिते व्हा!

'यशदा-यशमंथन'साठी तुम्हीही लेख, यशोगाथा लिहू शकता. सुप्रशासनावर आधारित यशोगाथा, लेख असावेत. निवड झालेल्या लेखांना प्रसिद्धी दिली जाईल.

लेख सुबक हस्ताक्षरात कागदाच्या एकाच बाजूस लिहिलेला किंवा टंकलिखित केलेला असावा.

तुम्ही ई-मेलद्वारेही लेख पाठवू शकता.

ई-मेल शक्यतो पीडीएफ आणि वर्ड फॉर्मॅटमध्ये पाठवावा.

लेख किमान ५०० शब्दांचा असावा.

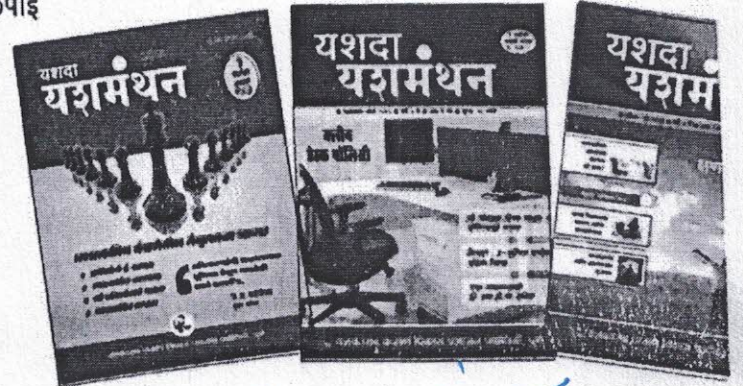
लेख पाठविण्यासाठी पत्ता
संशोधन अधिकारी (प्रकाशन),
यशवंतराव चव्हाण विकास प्रशासन प्रबोधिनी (यशदा),
राजभवन आवार, बाणेर रोड, पुणे ४११ ००७.
ई-मेल : editoryashmanthan@yahoo.in

प्रशासनातील अधिकाऱ्यांचे, तज्ज्ञांचे विविध विषयांवरील उद्बोधक प्रेरणादायी लेख आकर्षक मांडणी। संपूर्ण रंगीत छपाई

यशदा यशमंथन

संपर्क: ०२०-२५६०८२६६

३ वर्षांची वर्गणी केवळ २०० रु.

Dr. Anil Chidwarar
I/C Principal

A.V. Education Society's
Degloor College, Degloor Dist. Nanded